

Грицевич Ю. В.,

аспірант кафедри історії та культури української мови
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

ДИФТОНГІЧНІ РЕФЛЕКСИ *О В ЗАХІДНОПОЛІСЬКИХ ТА СУМІЖНИХ ГОВІРКАХ (НА МАТЕРІАЛІ ФОЛЬКЛОРНИХ ТЕКСТІВ)

Анотація. У статті на матеріалі записів місцевого фольклору та сучасних діалектологічних даних розглянуто функціонування дифтонгів на місці етимологічного *о в периферійних підляських та суміжних західно-середньополіських говірках північного наріччя української мови. Проаналізовані з опорою на діалектографічні джерела західнополіські народнопоетичні тексти підтверджують гіпотезу про евристичну цінність фольклорних записів як матеріалу для вивчення особливостей народного мовлення.

Ключові слова: дифтонги, наголос, говірки, фольклорні тексти, Західне Полісся.

Постановка проблеми. Розвиток *i* на місці етимологічних *о, *е в новозакритих складах – історико-типологічна риса української мови, за якою вона протиставляється всім іншим слов'янським мовам. У північному наріччі української мови (за винятком волинськополіської групи говірок), окрім монофтонгів, на місці давнього *о в наголошеному новозакритому складі представлено звуки неоднорідного творення, які вважають проміжною стадією розвитку *о в *i*, пор. діалектний фактаж АУМ: в[К]з, р[Ј]г, л[F]ї, т[Ј]к, осл[К]н, в[Ј]н (Східне та Середнє Полісся) [3, к. № 57–62]; хв[К]ст, ст[К]л, пор[К]г; в[Ј]з, ст[Ј]л, (Західне Полісся) [4, к. № 51]; фіксації Г.Л. Аркушина з ареалу підляських говірок: [О]: *пiрОг* [1, с. 382], *кОн* [1, с. 190], *вОн* [1, с. 44], *стОл* [1, с. 256], *рОв* [1, с. 326], *кОт* [1, с. 272] та ін.

В.М. Мойсієнко, коментуючи фонетичні особливості поліського наріччя, зауважує: «Дифтонги *К < о та А < ę* (Ѣ) фіксуються діалектологами майже на всій території Полісся (виняток – непослідовність (затухання) *А* на Західному Поліссі), хоч АУМ наявність *К та А* на Західному Поліссі (крім Берестейщини та Підляшшя) не підтверджує» [17, с. 52].

В українській лінгвістиці досі немає однотайного погляду на шлях розвитку українського *i* з *о. У монографії В.М. Мойсієнка «Про південноукраїнський ікавізм та поліські дифтонги» [18] узагальнено два основних підходи вчених до розв'язання цього питання: «1) до занепаду зредукованих український територіально-мовний простір був нечленований (або слабочленований) і від Прип'яті до Карпат розпочався однаковий процес витворення *i*: *возь > вКз > вЈз > вСз > ... віз*, при цьому північні українські говірки затримали певну проміжну дифтонгічну стадію /Потебня, Міклошич, Житецький, Михальчук, Шахматов, спочатку Ганцов, Курашкевич, Савченко, Булаховський, Жилко, Деже, Дзензелівський, Павлюк, Робчук, Назарова, Жовтобрюх, Півторак, Німчук/; 2) до занепаду зредукованих український територіально-мовний простір не був єдиним, тому на півночі і півдні України розвиток *о проходив незалежно, причому в південноукраїнських говірках дифтонгічної стадії не було /пізніше Ганцов, Курило, Шевельов, Залеський, Ткаченко/» [18, с. 24].

Мета дослідження – виявити, систематизувати й проаналізувати дифтонгічні вокалі, відображені в записах фольклору. Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких конкретних завдань: а) опрацювати місцеві фольклорні тексти в плані виявлення звуків неоднорідної артикуляції; б) зіставити проаналізовану підсистему вокалізму із діалектологічними даними для встановлення характеру зв'язку говіркового матеріалу та фольклорного фактажу.

Виклад основного матеріалу. Дифтонг [К] послідовно відображено упорядниками підляського фольклору. З-поміж інших західнополіських говірок підляський мовно-територіальний простір вирізняє функціонування дифтонгів у наголошеній позиції на місці давнього *о. «Далеко краща доля, – констатує Ю. Шевельов, – судилася дифтонгам на Західному та Північному Підляшші, де й дотепер поширені *и_о, о, и_е, и_у, у*, а в деяких селах – навіть *и_а*» [24, с. 931]. Пор. підляські фольклорні репрезентанти: *не бКітєся* [11, с. 13], *гнКй* [7, с. 61], *дорКжшеї*, *солКдшеї* [7, с. 74], *тКльк* [6, с. 2], *кКнь* [9, с. 5; 8, с. 7; 11, с. 15; 7, с. 103], *на двКр* [8, с. 4], *бКльш* [8, с. 7], *рКзни* [12, с. 14], *за стуол* [22, с. 37], *пуозно* [22, с. 61], *муой* [22, с. 101], *пiруог* [22, с. 117], *поклуон* [22, с. 149], *вуон* [22, с. 153], *гуорко* [22, с. 174], *з розбуойніком* [22, с. 245], *Антуон, за хвост* [22, с. 268], *в горудоді* [15, с. 130], *найбуольш* [15, с. 122,], *туолько* [15, с. 177], *буор* [15, с. 112], *куонь* [13, № 5–6(57–58), с. 48], *куошкі* [16, № 3(139), с. 34], *мКј* [23, с. 14], *напКј*, *нКс* [23, с. 16], *вКн*, *нКч*, *по тКм слідочку* [23, с. 17], *не бКл'но*, *на всхКд*, *голКвка* [23, с. 18], *злуость* [14, с. 93], *непокуорна* [14, с. 106], *куот*, *через плуот*, *куошку*, *за живуот* [14, с. 27], *куолько*, *туолько* [14, с. 35], *постуой*, *нуожку* [14, с. 46], *вуон*, *потуом* [14, с. 69], *муоцно* [14, с. 31], *perebuor*, *za pluot* [31, с. 98], *w duot* [31, с. 116], *buobr* [31, с. 149], *voruozka* [31, с. 163], *siruotka*, *na zychuod* [31, с. 172], *muoj* [27, с. 20], *buolno* [28, с. 85], *nuoczku*, *w zapuol* [28, с. 24], *kraj holuoiiki*, *w holuowci* [28, с. 25], *za twuoj*, *ne buojsie* [28, с. 8], *puozno* [29, с. 20], *huorsz* [29, с. 86], *Antuon*, *za chwuost*, *nuozkamy* [29, с. 44], *куолько*, *пуон* [32, с. 101], *Рыгуор*, *куот* [32, с. 143], *нуочка*, *доруожка*, *куонь* [32, с. 28], *muoj* [30, с. 90], *tuolko* [30, с. 112], *potuot* [30, с. 89], *za hoduowlu* [25, с. 118], *ruod* [25, с. 66], *и woruot* [25, с. 109], *твуой* [20], *za druobnuti* [29, с. 75], *за друобними* [20] та ін., пор: «*Куот ложкі мые, куот почынкі мые, а Рыгуор свою жуонку дубіною біе*» [32, с. 143], «*Pole z vona, pole, toj perebiraje, a perebuor ziyela za pluot vykidaje*» [31, с. 98], «*Jest u mene diyetia ruodne w czuzij storoniye, oj wmywajeccie sluozoiikami jak buobr u vodiye*» [31, с. 149], «*Їде, їде її мати, на двур наїжджає*» [8, с. 4]. Із локальними особливостями рефлексії етимологічного голосного пов'язане оформлення субстантивного закінчення *-овь: *kutiow* [28, с. 66], *birakuow* [29, с. 46], *пiрогуов* [32, с. 143], *рукавуов* [32, с. 61], *на ратиуов* [31, с. 118], *слідкуов*, *цвіткуов*

[21, с. 5], пор.: «*Naj'ielasia burakuow, napilasia kwasu, try dn'ie w peszy ne palila, bo ne m'ielia czasu*» [29, с. 46]; прикметникового закінчення *-ou: *mn'ie moloduoj* [29, с. 47], *молодоуї* [19]. Цей самий дифтонг у закритому наголошеному складі спостережено навіть у книжних за походженням словах, де в літературній мові *o зберігається, як-от: *Буог* [12, с. 22; 8, с. 29; 6, с. 9; 7, с. 3], *Виох* [31, с. 159; 28, с. 57; 29, с. 34], *Пан Буог* [32, с. 22], *Виох* [25, с. 119] тощо. Одиначним випадком представлено дифтонг [iу]: *сподобався віун мні* [7, с. 61].

Дифтонг [К], зумовлений, очевидно, аналогією до наголошеної позиції, засвідчено й у закритих ненаголошених складах (зокрема, у закінченнях родового відмінка множини іменників та місцевого відмінка прикметників): *ввуйшла* [22, с. 35], *дуюждати* [22, с. 59], *пуойдем* [22, с. 99], *ЗахКд* [6, с. 6], *пКиша* [11, с. 13; 10, с. 13; 7, с. 5], *дКстану* [11, с. 14], *здКїмів* [11, с. 20], *дКждати* [11, с. 22,], *пКїди* [6, с. 11], *пКиши* [9, с. 7], *зКршиці* [9, с. 6], *явКр* [11, с. 8], *яКд*, *розкКиш* [12, с. 1], *пКзнала* [12, с. 14; 8, с. 7], *радКсть* [12, с. 28], *huorkoji* [30, с. 137], *нэ пуойду* [32, с. 64], *до розбойничуов* [32, с. 28], *hosteńkuow* [31, с. 77], *и chłopczykuow* [31, с. 112], *чаррКв* [9, с. 32], *з приймуов* [12, с. 2], *по рум'януом* [22, с. 70], *w wiszniowiom* [28, с. 105], *na rokitowiom* [29, с. 144], *po bohaćkuom, na siriocćkuom* [31, с. 179], *w zyloniom* [30, с. 92], *w poweńkuoj* [27, с. 17], *po biednuoj* [28, с. 76], *na tisowuoj* [28, с. 78], *на майовуой* [22, с. 51], *в правуой* [9, с. 15], пор.: «*Чи вас циганка того навчила? Чи вам ворожка чаррКв дала?»* [9, с. 32].

За аналогією до новозакритих складів дифтонг [К] розвинувся й у відкритому складі, де з історичного погляду мав би зберігатися [o]: *грКзиться* [7, с. 102], *пКиевиши* [12, с. 37], *кКнець* [8, с. 21], *мнКго* [7, с. 73], *тпионо* [26, с. 144], *z puozok* [25, с. 66], пор.: «*Замуж пКиевиши треба всім зажуритись, бути дівкою муть люди говорити*» [12, с. 37].

На пограниччі західно- та середньополіських говірок у текстах, співвідносних із говіркою с. Немовичі Сарненського району Рівненської області, зафіксовано різноманітні вияви голосних неоднорідної артикуляції внаслідок рефлексії *o: *до зуркі* [5, 116], *вуен* [5, с. 106], *на муей, твуйей* [5, с. 117], *Буог* [5, с. 110], пор.: «*У саду голле вісит, сам Буог коровай місит*» [5, с. 110], «*Де наш зять подиувса, чи вуен у ключе увертиувса*» [5, с. 106]; *моуї* [5, с. 107, с. 109], пор.: «*А млін меле, вода ріне, а колесо повернуло, а до тебе моуї міленькі да й серденько привернулося*» [5, с. 107]; *на двир* [5, с. 117], пор.: «*Нахало семсот бояр на муей двир, познай, познай, молода Наталочко, котри твуйей*» [5, с. 117], пор. діалектний фактаж АУМ [4, к. № 51] із села Немовичі та найближчих населених пунктів: хв[П]ст, ст[П]л, в[С]з, вОз. Явищем дифтонгізації охоплено й відкриті склади: *доруоженьку* [5, с. 112], пор.: «*Бо вже місяць доруоженьку засветиув, а уже вестіор воруетечка прочиниув*» [5, с. 112]. «У середньополіських говірках, – на думку Ю. Шевельова, – дифтонги, посталі з *ѣ, е, о*, виступають залишково й зазвичай бувають заступлені монофтонгами *и, ѓ* або *у* на місці *о*» [24, с. 964].

Спорадично в суміжних західно-середньополіських говірках представлено явище розпаду дифтонгів на дві окремі фонемі. За спостереженнями Ю. Шевельова, «у деяких місцевостях слабший компонент перетворювався на приголосний, а саме: *ue > ve: stolb > stu l > stu l > st_u el > stvel* (літ. укр. *стїл*). У середньополіській зоні між Дністром і Случчю переважає дифтонг *u_o* (у понизов'ї Прип'яті – *o*), але західніше (Сарни – Дубровиця) та деінде в межириччі Случі та Стиру можна подибати *u_o*, *ue* та похідний

від нього *ve* (з перетворенням першого складника дифтонга на приголосний): *stvel* 'стіл', *kven* 'кінь'» [24, с. 929–930], пор. інші приклади розпаду дифтонга: *twi'k, stwi'ł* (Смородськ, Дубровицького району) [4, к. № 51], *квин* 'кінь', *квит* 'кіт' (Більська Воля та Рудка-Більськовольська Володимирець), *квешка* 'кішка' (с. Сарни Сарн), *невуж* 'ніж', *крв'it* 'крїт', *колеудка* 'колідка', *свил* 'сіль', *рвиг* 'ріг', *порвусна* 'порїсна' (Городище Дубровиць) [2, с. 52]. Показовими щодо вияву явища розпаду дифтонгів стали фольклорні записи 30-х рр. ХХ ст. із с. Немовичі: *гвиркиї* [5, с. 78], *гвир* [5, с. 90], *сокил* [5, с. 94], пор.: «*Наїхали семигироньки с семи гвир, навезли вони скрипок, цимбалів на ввесє двир*» [5, с. 90], «*Бодай тобі такий вік, як у мене чоловік, – такий гвиркиї, як полин, таке міні життя з ним*» [5, с. 78].

Висновки. Збереження дифтонгів – типологічна риса північноукраїнського діалектного континууму. Дифтонгичний вокал [К], простежений у фольклорному фактажі, вважають однією з найархаїчніших ланок на шляху рефлексії *o в сучасне *i*. Проаналізовані з опертям на діалектологічні праці місцеві фольклорні зразки свідчать про тісний взаємозв'язок на мовному рівні текстів народної творчості та говору, в ареалі якого вони побутують.

Література:

1. Аркушин Г. Голоси з Підляшшя (Тексти) / Г. Аркушин. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту імені Лесі Українки, 2007. – 536 с.
2. Аркушин Г.Л. Західнополіська діалектологія : [навчальний посібник з регіональної діалектології] / Г.Л. Аркушин. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 256 с.
3. Атлас української мови : в 3 т. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 1 : Полісся, Середня Наддніпрянина і суміжні землі / ред. І.Г. Матвіяк. – 498 с. – (391 карта).
4. Атлас української мови : у 3 т. – К. : Наук. думка, 1988. – Т. 2 : Волинь, Наддніпрянина, Закарпаття і суміжні землі / ред. Я.В. Закревська. – 520 с. – (407 карт).
5. Весільні обряди Рівненщини. Фольклорно-етнографічні записи ХІХ – поч. ХХ ст. – Рівне : Волинські обереги, 2004. – 140 с.
6. Ігнатюк І. Народні письні з Подляшшя. Балади й гісторичні письні / І. Ігнатюк. – Лаймен, 1984. – 36 с.
7. Ігнатюк І. Обрядові письні з Подляшшя. Весільні письні / І. Ігнатюк. – Люблін, 1982. – 170 с.
8. Ігнатюк І. Народні письні з Подляшшя. Кавалірські письні / І. Ігнатюк. – Лаймен, 1984. – 54 с.
9. Ігнатюк І. Народні письні з Подляшшя. Любовні письні / І. Ігнатюк. – Лаймен, 1985. – 69 с.
10. Ігнатюк І. Народні пісні з Підляшшя / І. Ігнатюк. – Люблін, 1983. – 37 с.
11. Ігнатюк І. Подляські веснянки / І. Ігнатюк. – Люблін, 1982. – 62 с.
12. Ігнатюк І. Народні письні з Подляшшя. Родинно-побутові письні / І. Ігнатюк. – Лаймен, 1985. – 64 с.
13. Ігнатюк І. Сіножаття, жнива та обжинки на Південному Підляшші / І. Ігнатюк // Над Бугом і нарвою: український часопис Підляшшя. – 2001. – № 5–6(57–58). – С. 48–51.
14. Котиласа торба з високого горба : дитячий фольклор із Північного Підляшшя / зап. і опрац. А. Артем'юк. – Більськ на Підляшші, 2011. – 136 с.
15. Кравчук Н.В. На Підляшші – пісні наші (проблеми регіональної специфіки та національної ідентичності) : [монографія] / Надія Василівна Кравчук. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2012. – 280 с.
16. Лабович Л. Світ народної еротики в підляських піснях / Л. Лабович // Над Бугом і нарвою: український часопис Підляшшя. – 2015. – № 3(139). – С. 29–34.
17. Мойсієнко В.М. Фонетичні особливості поліського наріччя / В.М. Мойсієнко // *Ukraiske i polskie gwary pogranicza*. – Lublin-Luck : Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, 2001. – С. 51–59.

18. Мойсієнко В.М. Про південноукраїнський ікавізм та поліські дифтонги : [монографія] / Віктор Михайлович Мойсієнко. – Житомир : Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2007. – 94 с.
19. Моја матул'а переборнічка: Kultura muzyczna wsi Zbuch [Електронний ресурс] : Bielsk Podlaski : Stowarzyszenie Muzeum Małej Ojczyzny w Studziwodach, 2009. – 1 опт. диск (CD).
20. Орыешкі з Орыешкова [Електронний ресурс] : Bielsk Podlaski : Stowarzyszenie Muzeum Małej Ojczyzny w Studziwodach, 2008. – 1 опт. диск (CD).
21. «Постоп'янка з Подляшша»: традиційна музика Підляшшя / упоряд. Л. Лукашенко // Етнічна музика України. – К. : Атлантік, 2004. – 31 с.
22. Традиційні пісні українців Північного Підляшшя / упорядкув., вступ. ст. і нотні транскрипції Л. Лукашенко. – Л. : Камула, 2006. – 308 с.
23. Чы ја в лузі не каліна: Pieśni białoruskiej wsi Husaki. – Bielsk Podlaski : Stowarzyszenie Muzeum Małej Ojczyzny w Studziwodach, 2012. – 20 с. + CD
24. Шевельов Ю. Исторична фонологія української мови / Ю. Шевельов. – Х. : Акта, 2002. – 1054 с.
25. Oleszczuk A. Ludowe obrzędy weselne na Podlasiu / A. Oleszczuk. – Lublin : Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, 1951. – 208 s.
26. Pieśni Ziemi Bielskiej : gmina Orla / zebrał i oprac. Stefan Kopa. – Bielsk Podlaski : Stowarzyszenie Muzeum Małej Ojczyzny w Studziwodach, 2006. – 223 s.
27. Repertuar zespołów folklorystycznych Białostoczczyzny. – Białystok : Wojewódzki Ośrodek Animacji Kultury w Białymstoku, 1994. – Zesz. 2. – 116 s.
28. Repertuar zespołów folklorystycznych Białostoczczyzny. – Białystok : Wojewódzki Ośrodek Animacji Kultury w Białymstoku, 1995. – Zesz. 3. – 128 s.
29. Repertuar zespołów folklorystycznych Białostoczczyzny. – Białystok : Wojewódzki Ośrodek Animacji Kultury w Białymstoku, 2003. – Zesz. 4. – 161 s.
30. Ruś Podlaska: Podlasie w opisach romantyków / [wyboru dokonał i opracował Jerzy Hawryluk]. – Bielsk Podlaski : Zarząd Główny Związku Ukraińców Podlasia, 1995. – 148 s.
31. Stachwiuk V. Siva zozula / V. Stachwiuk. – Białostok : Białoruskie Towarzystwo Historyczne i Związek Białoruski w RP, 2006. – 183 s.
32. Śpiewnik podlaski. I / pod red. Doroteusza Fionika. – Bielsk-Podlaski : Związek Białoruski w Rzeczypospolitej Polskiej, 1998. – 154 s.

Грицевич Ю. В. Дифтонгические рефлексы этимологического *o в западнополесском и смежных говорах (на материале фольклорных текстов)

Аннотация. В статье на материале записей местного фольклора и современных диалектологических данных рассмотрено функционирование дифтонгов на месте этимологического *o в периферийных подляшских и смежных западно-среднеполесских говорах северного наречия украинского языка. Проанализированные с опорой на диалектографические источники западнополесские народнопоэтические тексты подтверждают гипотезу об эвристической ценности фольклорных записей в качестве материала для изучения особенностей народной речи.

Ключевые слова: дифтонги, ударение, говоры, фольклорные тексты, Западное Полесье.

Hrytsevych Yu. Diphthongal Reflexes of Etymological *o in Western Polissian and Adjacent Dialects (on the Material of Folklore Texts)

Summary. The functioning of diphthongs in the place of etymological *o in peripheral Podlaskian and adjacent Western-Middle-Polissian dialects of the Northern dialect of the Ukrainian language on the material of the records of local folklore and modern dialectological data analysed in the article. The key findings of this study confirm the hypothesis about heuristic value of folklore records as a case study of the dialectal speech peculiarities.

Key words: diphthongs, stress, dialects, folklore texts, Western Polissia.